

Бібліографічні посилання

1. *Алексеев С.С.* Структура советского права. – М., 1975.
2. *Алексеев С.С.* Теория государства и права. – М., 1985.
3. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків, 2002.
4. *Загребельский Г.* Толкование законов: стабильность или трансформация? // Сравнительное конституционное обозрение. – 2004. – № 3 (48). – С. 80-82.
5. *Кельман М.С., Мурашин О.Г.* Загальна теорія держави і права: Підручник. – К., 2006.
6. *Колодій А.М.* Принципи права України: Монографія. – К., 1998.
7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. – № 30.
8. *Кравчук М.В.* Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навч. посіб. – 3-тє вид., змін. й доп. – Тернопіль, 2002.
9. Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні. – Запоріжжя, 2011.
10. *Орзих М.* Судебная власть в механизме защиты прав человека: доктрина и практика // Юридический вестник. – 2001. – № 4. – С.116-128.
11. *Погребняк С.П.* Основоположні принципи права: Автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. – Х., 2009.
12. *Хропанюк В.Н.* Теория государства и права: Учеб. пособ. для высших учебных заведений / Под ред. проф. В.Г. Стрекозова. – М., 1995.
13. *Явич Л.С.* Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы. – М., 1978.

Надійшла до редакції 04.07.2012

І.П. Ковальов

здобувач

(Маріупольський державний гуманітарний університет)

УДК 341.2

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Здійснено аналіз конституційно-правової доктрини щодо категорії конституціоналізму та її змісту. Досліджено елементи сучасного конституціоналізму, зокрема, його принципи та цінності.

Ключові слова: конституція, конституціоналізм, конституційні цінності, конституційні принципи, конституційна доктрина.

Осуществлен анализ конституционно-правовой доктрины касательно категории конституционализма и его содержания. Исследуются элементы современного конституционализма, в частности, его принципы и ценности.

Ключевые слова: конституция, конституционализм, конституционные ценности, конституционные принципы, конституционная доктрина.

The analysis of the constitutional legal doctrine on constitutionalism category and its volume is given in the article. The elements of modern constitutionalism are researched at, such as its principles and values.

Keywords: Constitution, constitutionalism, constitutional values, constitutional principles, constitutional doctrine.

Постановка проблеми. Питання визначення категорії конституціоналізму сьогодні стає ключовим у сучасній теорії конституційного права. Це обумовлює безперечну актуальність аналізу проблемних аспектів конституціоналізму, що слід вважати **метою** нашої роботи. До завдань статті слід віднести аналіз конституційно-правової доктрини щодо категорії конституціоналізму та її змісту, дослідження елементів сучасного конституціоналізму, визначення конституціоналізму як категорії сучасного конституційного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що питання змісту конституціоналізму підіймалися у працях багатьох вітчизняних теоретиків (М.О. Баймуратова, М.П. Орзіха, В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького, Ю.М. Тодики), але надані ними дефініції у цій сфері є неузгодженими між собою та потребують додаткового аналізу із метою наступного їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо аспекти системи сучасного конституціоналізму. Як зазначає з цього приводу А.Р. Крусян, актуалізація теорії і практики сучасного конституціоналізму спричинена процесами конституційного реформування в Україні, оскільки політико-правова система конституціоналізму є важливою інструментальною і процедурною гарантією становлення, розвитку, функціонування громадянського суспільства та правової держави; тому конституціоналізм уявляється основною метою конституційних перетворень у країні [1].

На думку Г.П. Циверенка, конституціоналізм розглядався як необхідний атрибут правової держави та ліберальної демократії, у якій поважається гідність особи, гарантовані права та свободи громадян, не допускається втручання у сферу приватних інтересів. Водночас у сучасній політико-правовій літературі використовуються різні підходи до визначення конституціоналізму, оскільки ХХ століття з його масштабними соціально-політичними потрясіннями, формуванням загальнолюдських цінностей, появою та зростанням ролі міжнародних стандартів прав людини та громадянина надало сучасній конституційній доктрині нової спрямованості [2]. Втім, як зауважує з цього приводу Н.А. Богданова, основні правові цінності, що характеризують теорію конституціоналізму, посідають, як і раніше, важливе місце в політико-правовій думці [3].

Вітчизняні фахівці констатують, що у сучасній юридичній літературі конституціоналізм зазвичай розглядають у нерозривному зв'язку з обмеженням влади держави як надію на існування конституційних важелів відносно встановлення державних обмежень, юридичне обмеження держави і загальну протидію свавілля правління, сукупність принципів, порядку діяльності й інституціональних механізмів, що традиційно використовуються з метою обмеження державної влади. Це, однак, не виключає різноманіття поглядів щодо розуміння поняття «конституціоналізм» [2, с. 174]. Професор М.Ф. Орзіх також вказує, що в українській конституційно-правовій науці конституціоналізм не отримав єдиного визначення, тому інтерпретується по-різному, а огляд різ-

них його характеристик дає змогу цьому автору зробити висновок, що «в науці склалися три основні підходи до його визначення: політичний, філософсько-історичний і юридичний» [4].

Дійсно, Ю.М. Тодика визначає конституціоналізм саме в політичному розумінні – як особливий характер відносин між державою і суспільством, що є оформленням суспільної згоди щодо відповідних цінностей, принципів і механізмів [5, с. 5]. Водночас В.М. Шаповал окреслює конституціоналізм як політико-правову ідеологію, інтелектуальні узагальнення, властиві певному етапу історичного розвитку, вказуючи, що при цьому конституціоналізм «сприймають як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей» [6, с. 17]. Інші сучасні автори пропонують розглядати конституціоналізм як «правову ідеологію, яка відображає і прогнозує розвиток відповідної нормотворчості та нормо застосування» [7, с. 5]. М.А. Рябінін під конституціоналізмом розуміє вчення про конституцію як обґрунтований інструмент політичного управління державою і створену у суспільстві політичну систему, засновану саме на конституції та конституційних методах управління державою [8, с. 7].

Як зазначали вітчизняні автори, у філософсько-історичному аспекті категорію конституціоналізму слід розглядати з двох позицій – широкої і вузької. При цьому в широкому розумінні конституціоналізм еволюціонує починаючи від міфологічних форм світобачення до раціонально-логічних форм мислення, до ознак теоретичного знання, виникнення політико-правової науки. У вузькому сенсі конституціоналізм визначається як комплекс політико-правових ідей і практики державного будівництва буржуазії, яка орієнтувалася на створення інституційно-правових умов функціонування держав, у яких забезпечувалося б верховенство народу, виняткове правління законів, широкі права і свободи особи, демократична виборча система [5, с. 5-8].

Г.П. Циверенко вказує з цього приводу, що в юридичному аспекті конституціоналізм розуміється і як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів і (в широкому розумінні) як складна політико-правова система. Науковець влучно зазначає, що «політична і філософсько-історична характеристики конституціоналізму становлять інтерес, але в їх рамках, як правило, стверджуються тези, що мають досить абстрактний характер». У свою чергу, юридичний аспект, додає автор, «дає змогу сформулювати чітку дефініцію цього явища, що видається методологічно необхідним для наукового дослідження конституціоналізму, оскільки одна з найважливіших категорій сучасної науки конституційного права не може визначатися *in abstracto*».

Г.П. Циверенко визначає юридичний конституціоналізм як систему, в якій як один з елементів наявні конституційні норми, конституція, «але не як щось застигле, статичне, а конституція, узята разом з її доктринальними основами, системою політико-правових цінностей, які відо-

бражають концепцію, філософію, суть конституції, а також практику її здійснення». Крім цих складових політико-правової системи конституціоналізму, автор відносить до неї конституційну правосвідомість, конституційні правовідносини і конституційну законність [2, с. 173].

Л.В. Соніна вважає, що конституціоналізм є політико-правовим режимом, що полягає в конструюванні індустріального чи постіндустріального суспільства і встановленні у ньому засад конституційності (гармонії, справедливості) з метою забезпечення його повноцінного існування й розвитку шляхом втілення в праві, правосвідомості, суспільно-державному устрої ідей (цінностей) пріоритету конституційного законодавства, забезпечення людської гідності, прав та свобод людини і громадянина, демократії та децентралізації, сильної державної влади, свободи економічної діяльності, інших ідей (цінностей), а також шляхом виділення в суспільстві соціальних груп, здатних відстоювати названі ідеї (цінності)» [9, с. 54]. Таким чином, можна побачити, що у цьому визначенні цінності конституціоналізму розглядаються як певні ідеї, а не практика.

Російські дослідники визначають конституціоналізм як:

- живий, верховний закон, втілений у життя країни;
- ставлення суспільства до Конституції;
- демократичні зразки поведінки й інститути, що з'явилися навколо Конституції;

- сукупність громадянських прав, свобод слова і гарантії прав меншин від переважної більшості [10, с. 750].

Киргизький автор Ж.А. Бокоев розглядає конституціоналізм у трьох аспектах:

- як систему правління у формі конституційної правової держави, протилежну абсолютизму та засновану на принципі обмеженого правління і приматі прав людини;

- як варіант політичної модернізації, що полягає у перерозподілі влади органам народного представництва;

- як політико-правовий режим відносин держави і суспільства, який склався в ряді країн, заснований на наборі правових принципів [11, с. 13].

На думку вітчизняних фахівців, конституціоналізм є політико-правовим явищем, правова (юридична) суть якого зумовлена передусім нормативно-правовою основою цієї системи, якою виступає Конституція і конституційне законодавство. Водночас Конституція має змішану політико-правову природу, як і конституційні відносини, що виникають на основі її норм, які також можуть бути охарактеризовані як політичні і правові одночасно, оскільки вони регулюють процес організації і здійснення владних повноважень народом, державою, елементами політичної системи [5, с. 47].

Крім того, додає Г.П. Циверенко, політична природа конституціоналізму впливає з тісного взаємозв'язку політики з конституційно-правовими інститутами і реаліями. Цей автор визначає конституціона-

лізм як теорію і практику управління публічними справами, засновану на демократичних конституціях та конституційних методах правління, що обмежує державну та іншу публічну владу з метою гарантування верховенств права та вказує, що конституціоналізму властиві як мінімум три істотні компоненти:

- певна філософія, система ідей, поглядів, принципів, де центральне місце посідає вчення про конституцію, про правові основи державної влади, про державний устрій суспільства, про права і свободи людини та громадянина.

- конституційне законодавство, тобто частина нормативної бази державного будівництва;

- практика реалізації принципів і норм, що отримали закріплення в чинній конституції, конституційному законодавстві [2, с. 174].

На думку Г.Г. Арутюняна, для пострадянських країн першочерговим завданням суспільної трансформації було і залишається встановлення конституціоналізму та гарантування стійкості конституційно-правових розвитків. Це є неможливим без певної політичної та конституційної культури, без надійного гарантування верховенства права за допомогою демократичних інститутів, формування необхідної середовища суспільної злагоди. Втім, додає автор, життя переконливо показує, що розвиток конституціоналізму не може служити поточній політичній доцільності, не може порушувати баланс поділу влади, сприяти злиттю політичних, адміністративних та економічних сил, що неминуче призводить до формування корумпованої державної піраміди [12].

Отже, можна побачити, що конституціоналізм сьогодні має як юридичний, так і політичний та філософський виміри, у яких питанню ціннісного наповнення має приділятися неабияка увага.

Також можна навести думку А.А. Єрофєєва про те, що сучасне конституційне право нерідко оперує такими категоріями, як цінності і пріоритети, які мають у первісному значенні не правовий, а швидше філософський або соціологічний зміст. У той же час використання цих категорій в конституційно-правовому аспекті викликає необхідність визначення саме їх правового змісту, а також особливостей, зумовлених їх правовим наповненням; ці поняття у зв'язку з практичними цілями або дослідницькими завданнями стають втягнутими у сферу права, отримуючи таким чином власний юридичний зміст, набуваючи статусу правових в силу їх укорінення в понятійному ладі юридичної науки. Поняття такого роду виникають і існують у власних областях, змістовно адаптуються до характеристик юридичної науки і особливостей юридичної практики, набувають відмінний від свого прототипу обсяг, включаються в систему юридичних понять, тобто беруть участь у формуванні предмета науки. Такі поняття можна умовно назвати консолідованими, оскільки вони включаються в юридичний обіг не механічно, а зазнають серйозних змін, адаптуються до завдань юридичних досліджень і набувають нового змісту [13, с. 42].

В.В. Кіреєв у цьому контексті вказує, що в рамках позитивної теорії права у середині 50-х рр. ХХ ст. почали застосовуватися нові філософські методи і прийоми, в тому числі й аксіологічні, що визначили значущість ціннісного «кута зору» при розгляді явищ дійсності. Разом з тим можна погодитися з висновком про те, що сьогодні загальнотеоретичні дослідження виведені на новий, більш високий рівень – філософський рівень позитивної теорії, коли правові явища, пов'язані з догмами права, існують в умовах, за яких вони можуть отримати згідно з вимогами часу тлумачення з позицій новітніх філософських категорій і, отже, розкрити свої особливості в нових якостях, зв'язках і співвідношеннях [14, с. 7].

Наведене можна пояснити й тим, що спектр питань такого наукового напрямку, як конституційна аксіологія, формується сьогодні працями невеликій кількості дослідників, більшість з яких мають на меті визначення ролі та місця конкретної конституційної цінності в аксіології конституціоналізму. Тому, на думку О.В. Єреклинцевої, в аксіологічному підході важливо те, з точки зору яких чинників оцінюються політичні та юридичні інститути, оскільки підставою оцінок стали інтереси різних соціальних груп, їхні уявлення про цінності [15, с. 3]. Водночас, додає М.П. Малько, оскільки у предмет конституційного права входить кілька груп суспільних відносин залежно від сфер діяльності та відповідно до розділів конституції, то і в предмет конституційної аксіології можна включити кілька розділів. Втім, як вказує цій автор, у загальному вигляді предметом конституційної аксіології можна вважати визначення і закріплення найбільш широкого кола цінностей суспільства в конституції, які, у свою чергу, виступають основою побудови і ведення державної економічної та соціальної політики [16, с. 35].

При цьому, на думку Г.П. Циверенко, становлення конституціоналізму в Україні здійснюється в руслі формування правової держави, яка не тільки визнає і закріплює на рівні Конституції і поточного законодавства основні права та свободи людини і громадянина, а й забезпечує правову безпеку особи, її життя, здоров'я, гідність, захищеність її прав не тільки від посягань інших осіб і організацій, а й від самої держави, її посадових осіб. Особистість – первинна, автономна одиниця суспільного організму, суспільства, тому, відповідно, її благополуччя, правова і соціальна захищеність залежать від стану суспільства, відносин з державою. У тоталітарній державі суспільство поглинається державою, не має необхідної самостійності, повністю залежить від держави. У правовій державі формується громадянське суспільство, яке складається з незалежних від держави суб'єктів, які діють у межах закону. Відносини між громадянським суспільством і державою тут інші: держава підкоряється суспільству, вона виконує тільки ті функції, які випливають з природи суспільства і слугують суспільству [2, с. 173].

На думку А.Р. Крусян, конституціоналізм базується на принципах, що вироблені людством та стали світовими стандартами формування демократичної правової держави і громадянського суспільства, що

«сприйняті, в усякому разі вербально, в сучасній Україні». Ці принципи вказаний автор називає «початком» системи конституціоналізму, «першими» в її русі, функціонуванні, застосовувавши до них гегелівську характеристику філософських принципів [1, с. 34]. При цьому, додають інші вітчизняні теоретики, принципи конституціоналізму встановлюють характер та міру взаємостосунків публічної влади і людини, забезпечують тим для людини «правову свободу» як відносини «проникаючих» можливостей права і «право вільного простору» [17, с. 92-94].

В.Є. Чіркін вказує на те, що саме загальнолюдські і соціальні цінності обумовлюють конституційні пріоритети, що конституція сучасного суспільства по-новому визначає свій об'єкт: це не тільки держава і особистість, а й система взаємозв'язків – особистості, колективу, держави і суспільства. У зв'язку з цим зазначений автор до пріоритетів сучасних конституцій відносить гідне людини існування, пріоритет політичних партій серед громадських об'єднань, колективних прав, розширення регулюючої ролі держави, пріоритет змішаної форми правління, пріоритет соціально орієнтованої економіки, політичної змагальності і плюралізму, ідеологічного плюралізму. На думку цього автора, сучасні конституції сприймають загальнолюдські цінності минулого, піднімають їх на новий рівень і формулюють нові пріоритети – вільного, соціалізованого і колективізованого суспільства, людини з гідним життєвим рівнем [18, с. 53].

О.В. Єреклінцева під конституційними цінностями розуміє сукупність універсальних та пріоритетних соціальних принципів (цілей, установок), формалізованих в Основному Законі, які виходять з результату конституційно-оціночної діяльності судових органів конституційного контролю, що забезпечують найбільш оптимальний розвиток особистості, суспільства й держави на основі балансу приватних і публічних інтересів, що спирається на принцип справедливості. Цей автор виділяє такі ознаки конституційних цінностей, як верховенство, історичність, ієрархічність, стабільність, сконцентрованість, оновлюваність змісту, легітимність і справедливість [15, с. 8]. А.А. Єрофеев зазначає, що значення конституційних цінностей полягає також у тому, що вони дозволяють пов'язувати власне правовий і морально-етичний зміст правил і принципів організації суспільства і держави. Втім, цей автор визнає, що етичну складову конституційно-правових цінностей «також не можна жодним чином абсолютизувати, оскільки мова йде саме про правові цінності», тому «розробка категорії «конституційні цінності» є перспективним напрямком сучасної конституційної аксіології та правознавства в цілому, оскільки вони являють собою сукупну ціннісну установку конституціоналізму, що має правотворче і правозастосовче значення» [13, с. 42].

Отже, підсумовуючи, можемо дійти такого **висновку**. Конституціоналізм у сучасній науковій доктрині розуміється у філософському, політичному та юридичному вимірах. Юридичне розуміння конституціоналізму передбачає нормативне закріплення та практичну реалізацію ознак

конституціоналізму, конституційних цінностей та принципів, із формуванням відповідної регулятивної методології та механізмів. Ознаки, цінності та принципи конституціоналізму є вкрай широкою категорією, чітких рамок якої в теорії конституційного права досі не існує; водночас саме формування системи конституційних цінностей (аксіології конституціоналізму) в Україні дозволить у майбутньому сформулювати повноцінну концепцію вітчизняного конституціоналізму. Це має стати підґрунтям для додаткових наукових досліджень.

Бібліографічні посилання

1. *Крусян А.Р.* Сучасний конституціоналізм – мета конституційних перетворень в Україні // Вісник Харк. нац. ун-ту. – Серія Право. – 2009. – № 841. – С. 42-47.
2. *Циверенко Г.П.* Основні підходи до визначення поняття «конституціоналізм» у сучасній науковій думці // Держава та регіони. – Серія Право. – 2009. – № 1. – С. 171-175.
3. *Богданова Н.А.* Система науки конституционного права. – М., 2001.
4. *Орзих М.Ф., Крусян А.Р.* Современный конституционализм: теория и перспективы развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www/kspmр.com/MAG/?id_article_4d a 0dac591.
5. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищих навч. закладів / За ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. – К., 2002.
6. *Шаповал В.М.* Сучасний конституціоналізм: нариси з історії, теорії і практики: Монографія. – К., 2005.
7. *Сазонникова Е.В.* Конституционная культурология: постановка проблемы // Конституционное и муниципальное право. – 2007. – № 12. – С. 4-6.
8. *Рябинин Н.А.* Государственность и российский конституционализм // Конституционные основы организации и функционирования институтов публичной власти в Российской Федерации. – Екатеринбург, 2001. – С. 55-57.
9. *Сонина Л.В.* Конституционализм в Российской Федерации как политико-правовой режим: Автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.02. – Екатеринбург, 2001.
10. *Поярко С.Ю.* Российский конституционализм: идеологический аспект // Право и политика. – 2009. – № 4. – С. 749-753.
11. *Бокоев Ж.А.* Модели современного конституционализма и опыт постсоциалистических государств (на примере Киргизской республики): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – М., 1998.
12. *Арутюнян Г.Г.* Конституционно-правовое развитие в зеркале общественной трансформации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=10&art=1504>.
13. *Ерофеев А.А.* Ценности в современном конституционном праве Российской Федерации: теоретико-методологические подходы к определению понятия // Вестник Челябинского государственного университета. – 2008. – № 22. – С. 41-45.
14. *Киреев В.В.* О проблеме определения ценностных ориентиров конституционно-правовой реформы // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – № 9. – С. 5-11.
15. *Ереклинцева Е.В.* Суверенитет и демократия как конституционные ценности современной России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Челябинск, 2010.
16. *Малько М.П.* Предмет конституционной аксиологии // Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2010. – № 19. – Право. – Вып. 24. – С. 34-37.
17. *Орзих М.Ф.* Личность и право. – Одесса, 2005.
18. *Чиркин В.Е.* Современная модель конституции: прежние и новые приоритеты // Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 50-57.

Надійшла до редакції 24.09.2012